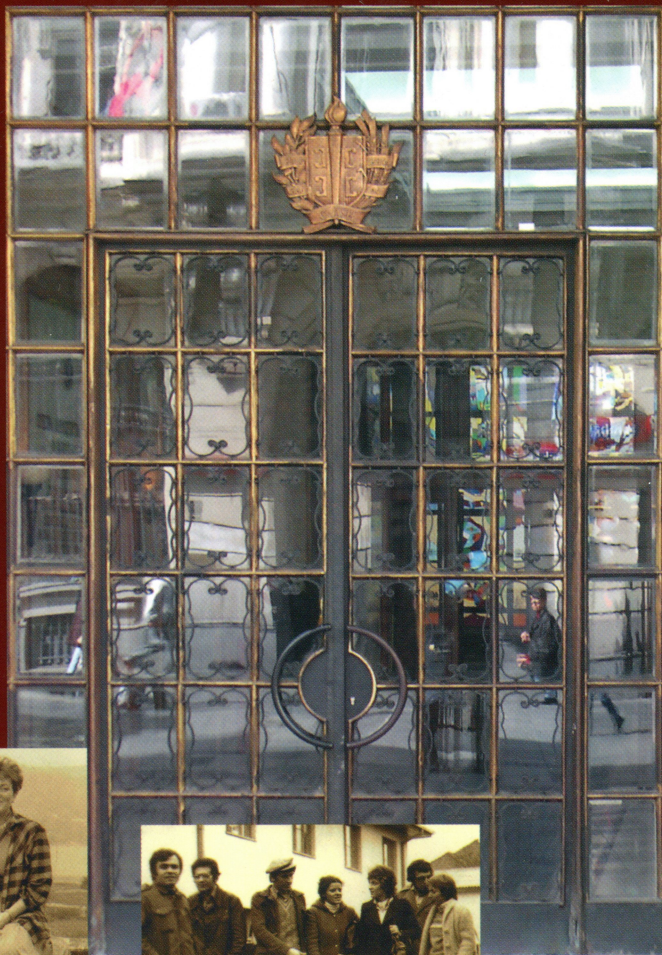


Слике културе некад и сад

60 година

Етнографског
института САНУ



Зборник 24

ISBN 978-86-7587-045-6

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 24

Images of Culture Then and Now

Editor:
Zorica Divac

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editorial board:
Gojko Subotić, Radost Ivanova, Milica Bakić-Hayden, Marina Martinova,
Natalija Puškareva, Elena Uzeneva, Eleftherios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Sofija Miloradović, Bojan Žikić, Jelena Čvorović,
Mladena Prelić, Ljiljana Gavrilović

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Dimitrije Stefanović and associate member of the SASA Vojislav Stanovčić, at meeting of the Department of Social Sciences SASA, on November, 2008.

BELGRADE 2008

ISBN 978-86-7587-045-6

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Зборник 24

Слике културе некад и сад

Уредник:

Зорица Дивац

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Радост Иванова, Милица Бакић-Хејден, Марина Мартинова,
Наталија Пушкарева, Елена Узенева, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски,
Софија Милорадовић, Бојан Жикић, Јелена Чворовић, Младена Прелић,
Љиљана Гавриловић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на седници Одељења друштвених наука САНУ
одржаној новембра 2008. године на основу реферата академика Димитрија
Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића

БЕОГРАД 2008

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.co.rs

Рецензенти:
академик Димитрије Стефановић
дописни члан САНУ Војислав Становчић
др Биљана Сикимић

Лектор:
Софија Милорадовић
Лада Стевановић

Превод:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка
проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у*
савременој Србији (бр. 147021) и *Етницитет: Савремени процеси у Србији, суседним*
земљама и дијаспори (бр. 147023), које је у целини финансирало МНТР РС.

Садржај Summary

<i>Младена Прелић</i> , Првих шездесет година Етнографског института САНУ (1947-2007): Осврт на пређени пут	9
<i>Mladena Prelić</i> , The First Sixty Years of the Institute of Ethnography SASA: A Review of the Road Traveled (1947-2007)	25
<i>Радост Иванова</i> , Бугарско-српска научна сарадња у домену етнологије	27
<i>Radost Ivanova</i> , The Bulgarian-Serbian Scientific Cooperation in the Domain of Ethnology	33
<i>Марина Мартинова</i> , У сарадњи са Етнографским институтом САНУ. Балканолошка истраживања у Институту за етнологију и антропологију Руске академије наука	35
<i>Marina Martinova</i> , Cooperation with the Institute of Ethnography SASA. The Balkans Studies: a Project of the Institute of Ethnology and Anthropology Russian Academy of Sciences	43
<i>Јелена Тошић</i> , Култура и људска права: поставка и трансформација једне антрополошке теме	45
<i>Jelena Tošić</i> , Culture and Human Rights: Framing and Transforming an Anthropological Issue	56
<i>Gabriela Kiliánová</i> , Culture as Difference: Ethnological Studies on Identity	57
<i>Габриела Килианова</i> , Култура као различитост: етнолошке студије идентитета	64
<i>Ingrid Slavec Gradišnik</i> , Институције и продукција етнолошког знања	65
<i>Ingrid Slavec Gradišnik</i> , Institutions and the Production of Knowledge in Ethnology	78
<i>Биљана Сикимић</i> , Етнолингвистички теренски рад: концептуализација ризика	81
<i>Biljana Sikimić</i> , Ethnolinguistic Field Work: Conceptualizing Risk	93
<i>Ивица Тодоровић</i> , Јединствени систем елемената културе	95
<i>Ivica Todorović</i> , Unique System of Cultural Elements	109
<i>Драгана Радојичић</i> , Руси у Боки Которској – миграције без граница	111
<i>Dragana Radojičić</i> , The Russians in the Boka Kotorska Bay – Migrations without Borders	123

<i>Гордана Благојевић</i> , Етнички стереотипи у Србији: Срби виђени очима савремених Грка	125
<i>Gordana Blagojević</i> , Ethnic Stereotypes: How the Contemporary Greeks See the Serbs	131
<i>Мирјана Павловић</i> , Транзиција и обичајни живот Срба у Тимишвару	133
<i>Mirjana Pavlović</i> , Transition and Customary Life of the Serbs in Timisoara	141
<i>Душан Дрљача</i> , Етничка микро-заједница и народносно опредељење: Вислани у Остојићеву (Банат)	143
<i>Dušan Drljača</i> , An Ethnic Group and National Determination: Vislans in Ostojićevo (Banat)	154
<i>Александар Крел</i> , Улога удружења „Герхард“ у ревитализацији етничког идентитета сомборских Немаца	155
<i>Aleksandar Krel</i> , The Role of the “Gerhard” Association: a Revitalization of the Ethnic Identity of Sombor’ Germans	168
<i>Десанка Николић</i> , Стереотипије становника микрорегија северозападне Србије у постмиграционом периоду	169
<i>Desanka Nikolić</i> , The Stereotypes of the Population in the Northwestern Part of Serbia in the Post-Migratory Period	178
<i>Сања Златановић</i> , Летница: слика превазилажења религијских граница и њени остаци	179
<i>Sanja Zlatanović</i> , Letnica: Crossing Religious Boundaries	191
<i>Лада Стевановић</i> , Антика око нас	193
<i>Lada Stevanović</i> , Antiquity Around Us	204
<i>Милош Матић</i> , Празно село: Нове економске могућности или таворење у граду	205
<i>Miloš Matić</i> , An Abandoned Village: New Economic Possibilities or Languishing in Cites	221
<i>Софија Милорадовић</i> , Једно могуће читање Петријиног венца или књижевно дело као етнодијалекатски текст	223
<i>Sofija Miloradović</i> , An Interpretation of the Novel Petrija’s Venac: Literary Work as an Ethno-Dialectic Text	236

<i>Марко Стојановић</i> , Гласник Етнографског музеја vs Гласник Етнографског института	237
<i>Marko Stojanović</i> , GEM vs GEI SASA	255
<i>Милина Ивановић-Баришић</i> , Време празника	257
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Holiday Time	268
<i>Живка Ромелић</i> , Црква која је одлетела	269
<i>Živka Romelić</i> , The Flown-Away Church	274
<i>Ивана Јовановић</i> , Могућности примене ралационог маркетинга у музејима	275
<i>Ivana Jovanović</i> , An Application of Relationship Marketing in Museums	288

Сања Златановић
Етнографски институт САНУ

Летница: слика превазилажења религијских граница и њени остаци*

Летница је село на северној падини планине Скопске Црне Горе, на крајњем југоистоку Косова, познато католичко маријанско светилиште и ходочаснички центар са кипом Богородице који се сматра чудотворним. Летницу су 15. августа сваке године, на дан Велике Госпе (Узнесења Маријиног), посећивале хиљаде ходочасника и то не само католика Хрвата и Албанаца, него и православних Срба и Рома, муслимана Албанаца и Рома, као и припадника других етничких и верских заједница са Косова, Македоније и из других крајева бивше Југославије. Летница је као ходочаснички центар била пример превазилажења етничких и религијских граница. Током теренских истраживања у селима која сачињавају српску енклаву на југоистоку Косова, у области варошице Витине, посетила сам у августу 2005. године и Летницу. Дискурс припадника српске заједнице у енклави показује да прича о Летници пробија данашње строго фиксирани и контролисани етничке и верске границе.

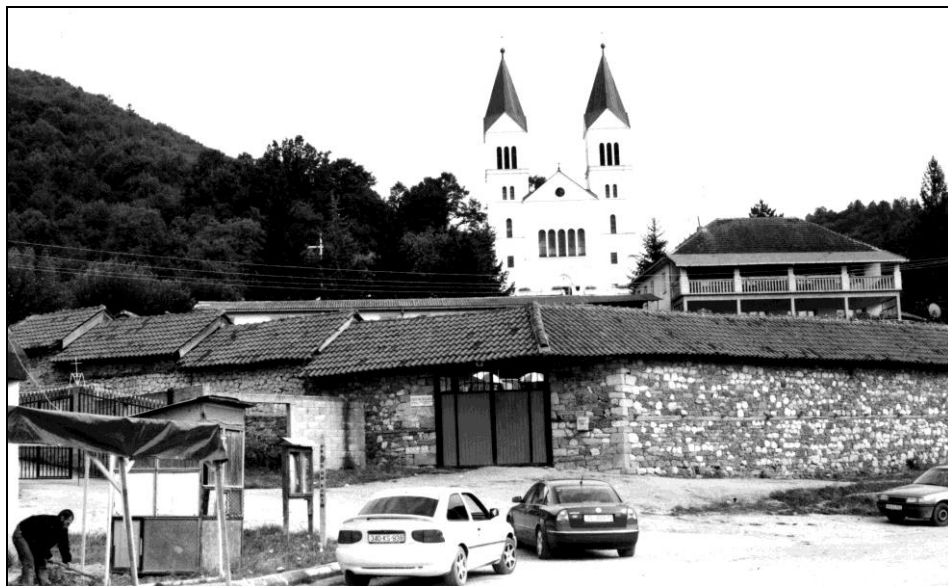
Летница је мало планинско село на северној падини Скопске Црне Горе, на крајњем југоистоку Косова, на данашњој граници с Македонијом. Са неколико околних села, чије је административно и религијско средиште била, сачињавала је хрватску и католичку енклаву на Косову (напоредо са Јањевом). Летница је познато католичко маријанско светилиште и ходочаснички центар са кипом Богородице коме се приписује чудотворност. Летницу су 15. августа сваке године, на дан Велике Госпе (Узнесења

Кључне речи:

Летница, ходочашће, идентитет, етнички идентитет, религијски идентитет, Косово, Хрвати, Срби, Албанци, енклава Витина

* Текст је резултат рада на пројекту *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), који при Етнографском институту САНУ финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Маријиног), посећивале хиљаде ходочасника, и то не само католика Хрвата и Албанаца, него и православних Срба и Рома, муслимана Албанаца и Рома, као и припадника других етничких и верских заједница са Косова, Македоније и из других крајева бивше Југославије. У периоду између два светска рата Летница је била најпосећеније католичко светилиште на југу Србије.¹ Црква Летничке Госпе (освећена 1931. године) својим положајем и величином доминира селом; подигнута је на месту претходне цркве из 1866, коју је померање терена оштетило.²



Сл. 1. Католичка црква у Летници. Испред цркве су конаци за вернике и пијаца (2005)

Црквене власти су придавале Летници велики значај: Скопска бискупија је свој први Еухаристички конгрес одржала 1931. године управо у овој забаченој, планинској жупи.³ Ходочаснике у Летницу привлачи веровање у чудотворност *Летничке Госпе*, како верници обично називају кип Богородице (*Мајка Божија Црнагорска*, *Летничка Госпа*, или само *Госпа* – припадници хрватске заједнице, *Мајка Божја* и *Слатка Мајка* – припадници српске заједнице, *Zoja Crnagorës* – припадници албанске заједнице) смештен изнад главног олтара. Кип је од дрвета, изузетне је уметничке вредности, а представља Богородицу у седећем ставу, с јабуком у десној руци. Њена лева

¹ Атанасије Урошевић, *Католичка жупа Црна Гора у Јужној Србији (Летничка жупа)*, Гласник скопског научног друштва XIII, Одељење друштвених наука 7, Скопље 1934, 160.

² Alojz Turk, *Letnica: marijansko hodočasničko svetište – ekumenski centar na Kosovu*, Vlagovest, Beograd 1973, 18-19.

³ А. Урошевић, *н. д.*, 161; А. Turk, *н. д.*, 18.

рука је подигнута и њоме држи малог Исуса, чији је кип израђен одвојено. О пореклу кипа нема писаних података. Стручњаци процењују да је настао у периоду између друге половине XV и почетка XVII века. Многобројна забележена предања говоре о његовој чудотворности.⁴ Сваке године се за празник Узнесења Маријиног кип прекрије новим огртачем, а стари се исече на комадиће који се деле верницима.⁵

На овом подручју је још почетком XVI века живело католичко становништво, које је представљало дубровачку колонију. Извештаји католичких свештеника и мисионара, надгробне плоче у Летници и бројни трагови у ономастици и микротопонимији упућују на претпоставку да су Дубровчани заједно са Сасима овде основали католичку жупу.⁶ У српској средњовековној држави, Саси су отварали руднике и у њима радили, док су Дубровчани трговали рудом.⁷ Косовски Хрвати су се, према унутаргрупном предању, доселили из Далмације пре седам векова и на овом простору формирали рударску насеобину. Њихов „хрватски“ идентитет је, међутим, у многим аспектима предмет оспоравања, будући да су у пограничној области, каква је и Косово, групне границе флуидне, а идентитети – неодређени, непостојани, амбивалентни и ситуационо условљени.⁸ Околно српско становништво називало их је *Латинима*⁹ (још увек их тако назива), термином који је на Косову означавао католика.¹⁰ Атанасије Урошевић пише да су становници села Летнице, Шашара, Врнеза и Врнавокола – „Срби католици“, „католички Срби“ и „католици српскога језика“,¹¹ а поменуто одређење, позивајући се на Урошевића, прихватају и неки савремени лингвисти.¹² Истраживања потврђују извесне заједничке црте говора Јањева и Летнице у односу према

⁴ Опширније о пореклу кипа, легендама о његовом „прелетању“ из Скопља и чудотворности в. А. Turk, *н. д.*, 20-26; А. Урошевић, *н. д.*, 160-161.

⁵ О почецима и разлозима украшавања кипа в. А. Turk, *н. д.*, 24.

⁶ А. Урошевић, *н. д.*, 162-163; Атанасије Урошевић, *Горња Морава и Изморник*, Српски етнографски зборник LI, Насеља и порекло становништва 28, Београд 1935, 22, 76; Атанасије Урошевић, *Из живота католичких грађана Јанјева, Летнице, Новог Брда и Трепче у XVI веку*, Glasnik muzeja Kosova i Metohije I, Priština 1956, 242; А. Turk, *н. д.*, 12-16.

⁷ А. Урошевић, *Католичка жупа Црна Гора у Јужној Србији...*, 162; А. Урошевић, *Из живота католичких грађана Јанјева, Летнице...*, 242.

⁸ Ger Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo*, Hurst & Company, London 2000, 10, 24, 43.

⁹ А. Урошевић, *Католичка жупа Црна Гора у Јужној Србији...*, 162.

¹⁰ Биљана Сикимић, *Латинско Косово*, В поискх „западног“ на Балканах, Институт славјановедения РАН, Москва 2005, 157-158.

¹¹ А. Урошевић, *Горња Морава и Изморник...*, 132, 191-192.

¹² На пример, Радосав Ј. Ђуровић, *Летнички говорни тип*, Филолошки факултет Приштина, Врање 2000, 7, 12, 19. Овде бих желела да поменем и то да је неколико мојих колега, у разговорима које смо водили после мог повратка са терена, изричито тврдило да се ради о „покатоличеним Србима“.

околним говорима,¹³ а њихови становници себе одређују као Хрвате. Урошевић ће касније написати да на подручју Горње Мораве „има Срба, Хрвата, Арбанаса (и муслиманских и католичких) и Рома“,¹⁴ а потом додати да се „католичко становништво нашега језика у овој жупи (парохији) у Горњој Морави сада декларише као хрватско по народности“.¹⁵ Све у свему, подручје југоисточног Косова (Горње Мораве) представљало је до почетка деведесетих година прошлог века етнички, верски и лингвистички мозаик (на пример, унутар српске заједнице постојала је подела на *староседеоце* и *досељенике*, насељаване на Косово после 1918. године у оквиру аграрне реформе, а међу досељеницима било је Црногораца, Херцеговаца, „Шопова“, итд.)¹⁶ у коме, како примећује Duijzings, „нико није био оно што је на први поглед изгледало да јесте и свако је доводио у питање идентитет других“.¹⁷

До избијања сукоба на Косову, почетком деведесетих година XX века, Хрвати су углавном живели у четири наведена села (према пописима становништва из 1981. и 1991. било их је око 4 000), бавили су се сточарством и земљорадњом, колико су то дозвољавали планински услови, а многи мушкарци су одлазили на рад у Македонију или у земље Западне Европе. У сложеним (пред)ратним околностима на Косову, 1992. године, наставши се између двеју сукобљених страна, Хрвати одлучују да напусте своја села и да оду у Хрватску. Тамо су их хрватске власти насељавале у Западну Славонију, по напуштеним српским кућама.¹⁸ У селима некадашње Летничке жупе остало је до оружаних сукоба 1999. године око 700 Хрвата. Њихови односи и са српском и са албанском заједницом погоршавали су се, а нашли су се и на мети непознатих Албанаца.¹⁹ Крајем октобра 1999, још једна велика група Хрвата напустила је Косово. После тог последњег већег таласа иселавања, у јесен 1999. године, остало је укупно 54 Хрвата (према подацима UNHCR-а),²⁰ углавном старијих људи.

Летницу сам посетила у време док сам обављала теренска истраживања у српским селима Врбовац и Грнчар, у августу 2005. године.

¹³ Миливој Павловић, *Говор Јањева: међудијалекатски и миксоглотски процеси*, Матица српска, Нови Сад 1970, 162.

¹⁴ Атанасије Урошевић, *Етнички процеси на Косову током турске владавине*, Одељење друштвених наука САНУ 94, Београд 1987, 22.

¹⁵ *Исто*, 24.

¹⁶ Сања Златановић, „Шопови“ у *Косовском Поморављу*, Скривене мањине на Балкану, Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 82, Београд 2004, 83–93.

¹⁷ G. Duijzings, *н. д.*, 43.

¹⁸ Подробну анализу егзодуса косовских Хрвата даје G. Duijzings, *н. д.*, 45–64. О Јањевцима у Хрватској в. Željka Šiljković, *Martin Glamuzina, Janjevo and Janjevci – from Kosovo to Zagreb*, Geoadria 9/1, Zadar 2004, 89–109.

¹⁹ *Kosovo: kako viđeno, tako rečeno*, II deo. Izveštaj Misije OEBS-a na Kosovu, Stanje ljudskih prava: jun 1999 – oktobar 1999. године, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2004, 13.

²⁰ *Исто*, 16.

Становници ових села били су значајно усмерени ка Летници све до почетка деведесетих година прошлог века, али они већ годинама тамо не одлазе. Заинтересована инспиративном студијом Ger Duijzingsa, као и причама саговорника, желела сам да одем у Летницу, која ми се тих дана чинила „тако близу, а тако далеко“. Моји домаћини су сматрали да би посета Летници, нарочито на дан празника, могла да буде веома ризична. Старији човек из Врбовца, који међу Хрватима и Албанцима има пуно пријатеља, прихватио је моју молбу да пре празника организује посету Летници и да и он сâм, после много година, опет буде тамо. Летницу сам други пут посетила 16. августа, дан после празника. Овај рад има за циљ да дâ етнографску скицу оживљених сећања и емоција, и то како Срба из енклаве, тако и косовских Хрвата из Хрватске, скицу превазилажења религијских граница и онога што је од ње остало.



Сл. 2. Типична кућа у Летници (2005)

Неколико дана уочи празника у Летници у ваздуху се осећала готово опипљива напетост, очекивао се долазак косовских Хрвата из Хрватске. Од 2003. године они у све већем броју долазе на дан Велике Госпе, али је проблем у томе што су њихову имовину (куће, помоћне зграде, њиве) узурпирали Албанци и они доживљавају непријатности приликом покушаја да уђу у своје домове. Хрвати са којима сам разговарала (и једна преостала српска породица у Летници) ишчекивали су сукобе и коментарисали посету хрватског председника Стјепана Месића хрватским енклавама на Косову – Летници и Јањеву – почетком јула те године, као и покушаје међународне

управе да реши проблем узурпиране имовине. Унутар Летнице, слобода кретања хрватског становништва била је ограничена, јер у неким ситуацијама Албанци мисле да су они – Срби.²¹ Миса у летничкој цркви, стожерној у њиховом идентитету, сада је само једном недељно на хрватском, а дешава се да и она изостане; осталих дана је на албанском језику (у овој области, албанска заједница је католичке вере).²² Један од преосталих Хрвата је власник ресторана „Дубровник“ (који датира из 1977; на зиду је још увек Титова слика) у центру села и воденице у чијем је једном делу приредио својеврсну изложбу хрватске традиционалне одеће, дирљиво поређане на зиду, изнад врећа са житарицама.

Летница: српска страна приче

Српску енклаву на југоистоку Косова сачињава пет села: Врбовац, Грнчар, Клокот, Бинач и Могила, као и варошица Витина, у којој се од 1999. број Срба из године у годину значајно смањује. Клокот је село са већинским српским становништвом; Бинач и Могила су етнички мешовита села у којима Срби представљају мањину. Врбовац и Грнчар су спојени и у њима (осим неколико ромских породица у Врбовцу) живи искључиво српско становништво. Врбовац, највеће село у енклави и својеврстан административни центар, удаљен је од Летнице око седам километара, док се атар Грнчара граничи са атаром Летнице. Упркос невеликој просторној удаљености, Срби од почетка деведесетих година прошлог века почињу да све ређе посећују Летницу, а од 1999. сасвим престају да то чине и чак и они који су међу Хрватима имали блиске пријатеље; сматрају да би такав поступак био изузетно ризичан.²³

Становници Грнчара и Врбовца били су на много начина везани за Летницу и за Хрвате, које су називали и које и данас доследно називају

²¹ *Etničke zajednice na Kosovu 2003. i 2004*, Fond za humanitarno pravo, Beograd 2005, 126-127.

²² Duijzings нијансирано анализира испреплетеност многобројних околности које су довеле до егзодуса хрватског становништва на Косову. На овом месту бих издвојила један од разлога – Албанци католици су се активно борили за независност Косова, што је допринело отуђивању католичке хрватске мањине: G. Duijzings, *н. д.*, 30.

²³ О животу под протекторатом у енклави Витина в. Сања Златановић, *Свакодневица у енклави*, Гласник Етнографског института САНУ ЛП, Београд 2005, 83-92; Санја Златановић, *Жизњ под протекторатом*, Антропологическе истраживања учених Русије и Србије, Институт етнологије и антропологије им. Н. Н. Миклухо-Маклаја Росијској академији наука, Росијски универзитет дружбе народа, Москва 2008, 57-69. Марија Илић, *Тајно знање: Бог ми то дароваја*, Живот у енклави, Лицеум 9, Крагујевац 2005; Марија Илић, *A Shift in Ethics: Serb/Albanian conflict in the vernacular discourse of a conjurer from Kosovo*, *Zeitschrift für Balkanologie* 43/2, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2007, 145-167. Анализу енклавске реалности на Косову у периоду међународног протектората пружа тематски број часописа *Лицеум*: Биљана Сикимић (ур.), *Живот у енклави*, Лицеум 9, Крагујевац 2005.

Латинима (*Латин* – м. род, *Латинка* – ж. род, *Латини/Латинке* – мн.).²⁴ Хрвати и Срби су били у веома добрим односима: међусобно су се ословљавали као *побратими* (*побратим* – м. род, *побратимка* – ж. род),²⁵ помагали су се и посећивали о славама (Хрвати су такође славили крсну славу). Срби су на пијаци у Летници продавали своје пољопривредне производе током целе године, а посебно уочи празника, када би и по две-три недеље унапред допутовали Јањевци (који су, с друге стране, ту продавали занатлијски израђене предмете) и други ходочасници. Моји саговорници, описујући пијаци у Летници, присећају се великог поверења које је постојало, уобичајеног узимања робе на вересију, па и размене производа (према њиховим речима, Хрвати су правили бољу ракију). Изјава „поштовали смо се“, изговорена са жаљењем, пратила је исказе готово свих старијих саговорника. Они су с носталгијом описивали славу код Хрвата, када су остајали и да преноће код домаћина, да се не би по мраку и лошим путем враћали својим кућама. Један од старијих саговорника се с великом тугом присећао времена када се ноћу из шуме, у коју је одлазио по дрва, враћао исцрпљен и онда навраћао код својих *побратима*, а они га дочекивали врућим кукурузним хлебом и „меком“ ракијом од крушке. Са посебним емоцијама у гласу, он је дочаравао колико су му разговор и послужење у тим тренуцима пријали. Саговорници су са жаљењем коментарисали одлуку Хрвата да напусте Косово и актуелну верзију да су томе Срби допринели, посматрајући то као неспоразум настао у сложеним политичким околностима и додајући да је њих, заправо, у Хрватску повукла тадашња хрватска власт.²⁶

Срби из Врбовца и Грнчара одлазили су у летничку цркву, и то не само на дан Велике Госпе и не само из верских разлога – добијали су и медицинску помоћ.²⁷ Један од саговорника, рођен 1939. године у Врбовцу, свој однос према цркви објашњава на следећи начин:

[1] Нисам рачунао да л ће то да буде латинска или српска. Ја поштујем, један је Бог, једна је црква. Тамо постоје Мајка Марија, Мајка Божја, припали се свећа као у моју цркву Свети Димитрије, тако сам тамо. По моје се крстим, по моје молим Бога. Поп држи молитву како је њему прича, како у

²⁴ Албанце католике из околних села (Бинач, Стубла и др.) називају *римокатолицима*, повлачећи на тај начин терминолошку линију разграничења између њих и Хрвата.

²⁵ У области Косовског Поморавља *побратим* је уобичајени термин за особу која испуњава улогу старог свата на свадби. У Врбовцу и Грнчару, будући да су побратимима називани Хрвати, стари сват се називао кумом (истим термином као особа која венча и крсти дете).

²⁶ Уп. G. Duijzings, *н. д.*, 58-60.

²⁷ Лекарска помоћ, коју је свештенство у Летници љубазно и пожртвовано указивало свима без обзира на етничку и верску припадност, приказана је и у књижевности: Предраг Цветичанин (Гњилане 1928 – Ниш 1997) у приповеткама *Смрт* и *Дуго мучење Веселина Брбе*. Предраг Цветичанин, *Косовске приче*, Књиготворница Логос, Ваљево – Рани Луг 2006, 93-110.

његову књигу има. Разумим га. Значи, било је на српски. Поштовали смо се. (...) Да л је био човек у српску цркву или је био у католичку, Бог је једини, а ти дели га на колико оћеш дела. Један је Бог, једна је црква, један је крс, он има свога са шаку, а ја имам три прста. И мене његов поп никад није реко: 'Е, ти си дошо у моју латинску цркву, има да се крстиш како мене одговара.' Никада, ниједан није реко! Ја сам мало пре реко да сам три генерације попа имао ту у Летницу и у Врнавоколо, мене није реко: 'Зашто се крстиш ти тром прстом?' Не. Ја палим свећу где мене одговара. Као у моју цркву. Држим моју страну. Они имају клупе, столице, клечев. Ја не клечим, стојим као у моју цркву. Све док служба стоји, ја стојим! Они ме нуду: 'Имаш место!' Не, ја поштујем Бога, ја за седење сам мога да седим и дома.

Усмереност Срба из околних села према летничкој цркви била је толико изражена да је православна црква, према причању мојих саговорника, прогласила 15. август (дан Светог Стефана) сеоском славом у Врбовцу, да би ту били сабор и окупљање. У разговорима током истраживања, саговорници су причали о чудотворним излечењима и услишењима која су доживљавали у самој цркви, или по повратку са ходочашћа.²⁸ Жене које су имале проблема с рађањем деце посећивале су летничку цркву и око њених зидова, као и поред гроба који се налази иза ње, практиковале магијске радње. На ширем подручју Косовског Поморавља готово да није било жене старије од четрдесет година која није посетила Летницу и која није изразила жаљење што се тамо више не може отићи. Оне су у исказима о услишењима оцртавале екуменски карактер цркве: помоћ су добијали и Срби и Албанци и Роми,²⁹ муслимани, као и православни – сви који би се за њу обратили.³⁰ Летница је као ходочаснички центар била пример превазилажења етничких и религијских граница. Како објашњава *Duijzings*, Косово има историју коегзистенције и прелажења етничких и верских граница захваљујући трговини, културној дифузији,

²⁸ И сâм пут за Летницу доживљаван је као својеврсно светилиште. Извор воде на путу имао је третман култног места, на коме су ходочасници 15. августа остављали делове одеће, власи косе и сл. (у време моје посете извор је већ био уништен).

²⁹ Вукановић пише да су у периоду после Другог светског рата Роми из различитих крајева Југославије, па и Европе, посећивали Летницу 15. августа у тако великом броју да је проповед вршена и на ромском језику: Татомир Вукановић, *Роми (Цигани) у Југославији*, „Нова Југославија“, Врање 1983, 291-292. Од почетка деведесетих година прошлог века ходочашћа у Летницу постају све ризичнија и велики број Рома из јужне Србије опредељује се да на дан Велике Госпе посети римокатоличку цркву у Нишу. Многи од њих су се нашли у чуду када су од свештеника сазнали да не могу да принесу курбан, како су то навикли да чине у Летници. Опширније: Dragan Todorović, *Roma Cult Places: The Roman Catholic Church in Niš*, у: Dragoljub B. Djordjević (ed.), *Roma Religious Culture*, YUNIR, Niš 2003, 133.

³⁰ В. транскрипте разговора са расељеним лицима са Косова о Летници: Марија Илић *et al*, *Култна места Косова и Метохије*, Баштина, Приштина – Лепосавић 2003, 160-163.

религијској размени, преобраћању. У мирнијим периодима бледеле су границе између етничких и верских група; многи заједнички елементи културе сведоче о преплитању сукоба и симбиозе. Периоди сукобљавања смењивали су се с периодима сарадње преко етничких и верских граница.³¹ Многи примери показују да су и хришћани и муслимани у невољи и болести тражили помоћ на другој страни, одлазећи у светилишта друге вере, хоцама, као и бајалицама.³²

Религијске границе превазилажене су, како се види и из транскрипта [1], одласком и прихватањем светилишта другачијег верског предзнака. Информатор говори о једној цркви и једном Богу, али унутар тако постављеног оквира повлачи границу *моје / њихово* („као у моју цркву Свети Димитрије“, „по моје се крстим, по моје молим Бога“). Религијске границе се прекорачују, али групне *ми / они* остају. Према речима информатора средњих година из Грнчара, на крсним славама које су Хрвати и Срби обележавали на различите начине:

[2] Прекрсти се како њему вера налаже (*Хrvat на слави код Срба* – прим. аут.). (...) Србин се крсти како њему вера налаже.³³

Опозиција *ми / они* огледала се на нивоу свакодневице, у односима које су одликовали поштовање и поверење, али и дистанца. Млади су се дружили у школи, али не и ван ње. Мешовитих бракова готово да није било, јер родитељи и на једној и на другој страни нису то дозвољавали због вере (између Хрвата и Албанаца католика биле су дозвољене брачне везе). Унутар српске заједнице постојала је извесна нелагодност због блискости с Хрватима и посете католичкој цркви, што илуструје следећи пример. Становници Врбовца су у шали своје суседе из Грнчара називали *Латинима*, будући да се атар њиховог села граничи с атаром Летнице, „латинског“ села. Житељи Грнчара су одговарали да они то нису, да им није наложено да славе 15. августа због тога што су одлазили у „латинску“ цркву.

Од почетка деведесетих година прошлог века, на простору бивше Југославије, идентитети се хомогенизују и добијају фиксне границе. Етничка идентификација постаје релевантнија од свих других облика припадности. У Србији је овај период („етничка времена“³⁴) обележен покушајима конструисања националног идентитета за чију основу се узима образац који културу одређује као хомогени, у националне оквира затворени систем,

³¹ G. Duijzings, *н. д.*, 1, 11.

³² Уп. А. Урошевић, *Горња Морава и Изморник...*, 150; G. Duijzings, *н. д.*; М. Илић, *A Shift in Ethics: Serb/Albanian conflict in the vernacular discourse of a conjurer from Kosovo...*

³³ Књижевник Предраг Цветичанин описује начин на који се католички свештеник и лекар Рафа прекрстио над покојником православне вере: „Као прави српски сељак, Рафа се прекрсти на српски начин.“ (П. Цветичанин, *н. д.*, 93), што заправо употпуњује слику односа Срба према летничкој цркви и њеном свештенству.

³⁴ Dušan Kecmanović, *Етничка времена*, Библиотека XX век, Београд 2001, 175-176.

„очишћен“ од утицаја других.³⁵ Владајући „етнички“ дискурс испољавао је нетрпељивост према свему што је плод хибридикације, мешања, залажући се за непропусне, чврсто омеђене границе. У процесима националне хомогенизације значајна улога припала је цркви; православље постаје кључни елемент у дефинисању националног идентитета. У гетоизираној енклавској ситуацији на Косову додатно је наглашена хомогенизација, брига за очување сопственог идентитета, затвореност према утицајима споља. Другим речима, околности носе јак хомогенизирајући потенцијал. Инсистирање теолошких и црквених ортодоксија на строгом придржавању православног канона у функцији је тематизације и учвршћивања етничког идентитета. Поједини образованији житељи енклаве осуђују приврженост припадника српске заједнице летничкој цркви, те „неукост народа“ који је, поред толиких својих светиња, посећивао католичку цркву. Један од свештеника који служи у селима околине Гњилана причао ми је да му долазе Албанци муслимани, и то ноћу, кријући се од својих, с молбом да се он помоли Богу за здравље некога од њих. Наравно, он им увек излази у сусрет, читајући им молитве намењене некрштенима. Догађа се и да Албанци дођу у цркву да би купили четрдесет свећа и тамјан, али он не зна и не пита их шта они после с тим раде у својим кућама. Свештеник се сећао да су у периоду пре рата 1999, брачни парови Албанаца, који нису могли имати децу, често тражили помоћ у православној цркви. У разговору сам поменула да су и Срби исто тако одлазили у летничку цркву, а он је осудио њихову неупућеност и додао да су се они тамо ипак молили на свој начин.

Усмени дискурс припадника српске заједнице (не само у енклави Витина, већ и оних са ширег подручја Косовског Поморавља) о Летници карактерише ’стратегија ублажавања’,³⁶ својеврсног правдања због посећивања католичке цркве. Без обзира на то или управо због тога, прича о Летници пробија данашње строго контролисане и фиксирани религијске и етничке границе. Моја саговорница из села Шилова код Гњилана, где сам боравила у августу следеће године, изражавала је наду да ће јој син, ангажован као припадник полицијске службе, на дан празника у Летници, донети комад расечене тканине са огртача кипа.³⁷

³⁵ Мирослава Малешевић, *Традиција у транзицији: у потрази за „још старијим и лепијим“ идентитетом*, Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник Етнографског института САНУ 21, Београд 2005, 222-225.

³⁶ Биљана Сикимић пише да стратегија ублажавања карактерише усмени дискурс о Летници и код избеглица у јужнокосовским енклавама: Б. Сикимић, *н. д.*, 160.

³⁷ Занимљиво је да и часопис *Treće oko*, посвећен, како његов назив сугерише, паранормалним феноменима, а чија су полазишта често наглашено етнонационалистичка, доноси обимнији афирмативни прилог о летничкој цркви: Anita Stošić, *Isceljujuća katolička svetinja*, *Treće oko* 405, Београд 21. јун 2005, 66.

Летница: поглед косовских Хрвата из Хрватске

У августу 2005. године, велики број летничких Хрвата из Хрватске организовано је допутовао за празник Велике Госпе. Будући да су њихове куће биле заузете од стране Албанаца, смештај гостију био је импровизиран у ресторанима „Дубровник“ у Летници и „Цар Лазар“ у Грнчару. Неки од њих су се сместили код малобројних преосталих рођака у селима некадашње летничке жупе, али и код својих *побратима* у српским кућама. Млађи људи су се у кафићу у Врбовцу проводили уз новокомпоновану народну музику, чији текстови варирају мотив носталгије за завичајем. Старији су, уз ракију у српским домовима, причали да им је у почетку у Хрватској било веома тешко јер су живели у туђим кућама, имали су проблема због дијалекта који се знатно разликује од стандардног хрватског језика, затечено становништво је на њих неблагонаклоно гледало, називајући их „косовски Шиптари“³⁸ и „бели Цигани“. Временом се њихова ситуација поправљала, добили су грађевински материјал за изградњу својих кућа, па објашњавају да су у Хрватској повољнији економски услови за живот него у Летници. И док неки од њих свој одлазак у Хрватску сматрају срећом, већина признаје да им је било јако тешко и да се тамо још увек осећају као избеглице. Ипак, централна тема свих разговора била је њихова узурпирана имовина. Представници међународне администрације организовали су у Летници састанак на дан после празника, на коме су Хрватима изнели предлог о обнови кућа оних људи који би се вратили и трајно настанили у селима која су напустили. Ипак, они не планирају повратак на Косово, већ желе да им куће буду на располагању када у августу допутују због празника. Моји саговорници су објашњавали да су себи дали завет да ће сваке године на дан Велике Госпе долазити у Летницу. Млађи човек, који је Летницу напустио 1999. године, каже:

- [3] Везан сам за Летницу због цркве и родни крај, нормално. (...) Видио сам, Срби с једне, Шиптари с друге, а ја у средини. А ја нисам такав.

Везаност за Летницу и Косово као за изгубљени завичај испољавали су причајући о окупљању косовских Хрвата у Загребу те, 2005. године, на прослави обележавања седамсто година од пресељења њихових предака из Дубровника на Косово. Дан после празника усхићено су причали да је миса у цркви прво била на хрватском, па тек онда на албанском и на језицима представника међународне управе, те да су они, заједно с Јањевцима, добили место на челу процесије. Старији су се, упоредо, сећали времена када је 15. августа у Летницу долазило „цело Косово“.

На тераси ресторана „Дубровник“, приликом моје друге посете Летници, у већем друштву Хрвата и двојице Срба, мојих водича, повео се разговор о именовану. Хрвати су рекли да термин *Латини* нису доживљавали

³⁸ Локално становништво назива истим именом српско становништво које је избегло са Косова и које је настањено у Србији.

као увредљив. Старији саговорник је објаснио да је католичка црква све до шездесетих година прошлог века користила латинску литургију,³⁹ те да су они због тога тако именовани. Присутни Србин ми је онда гласно сугерисао да их питам како су они називали Србе. Сви су се насмејали, а Хрвати су рекли – „Кавури“⁴⁰ (нису могли или нису желели да објасне значење термина, један од саговорника је рекао да је то „нека турска реч“). На то је један од њих бурно одреаговао:

[4] Кавури, ми Латини, овџа Арнаути, тако да то је било то...
братство и јединство!

Старији саговорник, смештен у српској кући у Врбовцу, у разговору је испољавао осцилације у употреби етнонима: „ми, Латини“ смењивало се са „ми, Хрвати“.

Косовски Хрвати из Хрватске преваходно су о себи говорили као о католицима, стављајући у први план свој религијски идентитет. Католичка вера и летничка црква представљају носеће конструкте њиховог самоодређења. Међутим, њихова пракса прослављања крсне славе изазива оспоравања њиховог хрватског и католичког идентитета, и то не само у етнографској литератури,⁴¹ него и у реалном животу. Комшије Хрвати у Хрватској говорили су им да славу славе само Срби. Ипак, свештеници католичке цркве прихватили су да, према речима једног од саговорника, „испоштују обичаје летничких Хрвата“. Славска свећа, наслеђена од предака, сваке године се топи и обнавља новим воском и новом врпцом, и онда се носи у цркву на благослов. Приликом деобе породице свећа се топи и затим восак дели на онолико делова колико ће нових домаћинстава бити засновано. (Присутни Србин повукао је паралелу: у српској заједници се у таквој прилици на исти начин дели славски колач). Религијска пракса косовских Хрвата (као и Срба и других заједница на Косову) недвосмислено показује пропустљивост и флуидност граница.

Етнографски снимак локалног контекста, понуђен у овом раду, многа питања оставља отвореним. Идентификација (етничка, верска, али и други облици и начини испољавања) је динамичан процес, на чије обликовање и преобликовање утичу догађаји на ширем друштвеном плану. Да би се пратила и разумела процесуалност промена, неопходно је у разматрање укључити и што подробнији друштвено-историјски контекст.⁴² Слика превазилажења

³⁹ Уп. G. Duijzings, *н. д.*, 44.

⁴⁰ *Kaur, kaurin*, m. (pers.) *nemusliman, nevernik, hrišćanin* < tur. *gâur, gâvur*: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1966, 246, 401. Термин је очигледно преузет од муслимана.

⁴¹ В. напомену 11. Уп. G. Duijzings, *н. д.*, 44.

⁴² Младена Прелић, *Етнички идентитет: проблеми теоријског одређења*, Традиционално и савремено у култури Срба, Посебна издања Етнографског института САНУ 49, Београд 2003, 284.

религијских граница и њене крхотине представљају локално огледало глобалних кретања.

Sanja Zlatanović

Letnica: Crossing Religious Boundaries

Letnica is a village situated on the north side of the mountain Skopska Crna Gora, at the far southeast side of Kosovo. The village is known as a Catholic temple and pilgrim center of the miraculous sculpture of Holly Mary. Every August 15th, on the Day of Holly Mary, Letnica was visited by thousands of pilgrims, Catholic Croats and Albanians, but also by Orthodox Serbs, Roma, Muslim Albanians, Roma and members of other ethnic and religious communities in Kosovo, Macedonia, and almost all other parts of the former Yugoslavia. The village, as a pilgrimage center, was an example of triumph over ethnic and religious boundaries. During the course of my fieldwork in the villages of the Serbian enclave Vitina in 2005, I also visited Letnica. The discourse of the members of Serbian community in the enclave shows that the story of Letnica crosses-over today's strictly fixed and controlled ethnic and religious boundaries.

Key words:

Letnica, identity, pilgrim, ethnic identity, religious identity, Kosovo, Croats, Serbs, Albanians, enclave Vitina

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

001.32:[39:005.71(497.11)(082)
39(082)

СЛИКЕ културе некад и сад / [уредник
Зорица Дивац]. - Београд : Етнографски
институт САНУ, 2008 (Београд : Академска
издања). - 288 стр. : илустр. ; 24 см. -
(Зборник / Српска академија наука и уметности,
Етнографски институт, ISSN 0351-1499 ; 24)

На спор. насл. стр.: Images of Culture. -
Радови на срп., енгл. и словен. језику. -
Тираж 500. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз
поједине радове. - Summaries.

ISBN 978-86-7587-045-6

Српска академија наука и уметности
(Београд). Етнографски институт - Зборници
b) Етнологија - Зборници
COBISS.SR-ID 149454860